

عوامل موثر بر سوء مصرف موادمخدر (بررسی تأثیر خانواده دوستان و محله)

ایرج فیضی

مجموعه گزارش های راهبردی در حوزه مواد مخدر در راستای بررسی، تحلیل و تبیین ابعاد و مولفه های سیاست های کلی نظام طراحی شده است. هر اثر نتیجه یک پژوهش علمی و یا بررسی تحلیلی است، که به یکی از ابعاد بنیادی و کاربردی سیاست ها توجه دارد. با توجه به اینکه سیاست های کلی در بازه محور، رویکردهای نظام را در حوزه مبارزه با موادمخدر ارائه می دهد، بنابراین لازم است هر محور از دیدگاه دست اندرکاران، اساتید دانشگاه، پژوهشگران و مسئولین اجرایی مورد تأمل و بررسی قرار گیرد. کمیته تخصصی مبارزه با موادمخدر مجمع تشخیص مصلحت نظام بنا دارد با نظر به پژوهش ها و بررسی های انجام شده پیرامون مولفه های اساسی سیاست های کلی یازده گانه به مناسبت هر محور تخصصی تحلیل ها و گزارشات راهبردی را ارائه دهد.

گزارش راهبردی (17)

گزارش راهبردی
عوامل موثر بر سوء مصرف مواد مخدر
(بررسی تاثیر خانواده ، دوستان و محله)

ایرج فیضی

کمیته مبارزه با مواد مخدر
دبیر خانه مجمع تشخیص مصلحت نظام

عوامل موثر بر سوء مصرف موادمخدر

(بررسی تأثیر خانواده، دوستان و محله)

- نویسنده: ایرج فیضی ● زیر نظر شورای علمی: کمیته مبارزه با موادمخدر
- مجمع تشخیص مصلحت نظام ● طراحی و صفحه‌آرایی: جامعه و فرهنگ
- شمارگان: 300 نسخه

همه حقوق مترتب بر این اثر متعلق به کمیته مبارزه با موادمخدر مجمع تشخیص مصلحت نظام است. استفاده از مطالب مندرج در این گزارش با ذکر ماخذ بلامانع است.

مسئولیت محتوای این گزارش بر عهده نویسنده است.

هرگونه پیشنهاد را به آدرس ذیل ارسال نمایید:

کمیته مبارزه با موادمخدر مجمع تشخیص مصلحت نظام

تهران: بلوار میرداماد، نفت شمالی، بین کوچه چهارم و ششم، شماره 10

تلفن: 22277261

بسمه تعالی

رؤسای محترم قوای سه‌گانه جمهوری اسلامی ایران دامت توفیقاته با سلام و تحیت، سیاست‌های کلی در باب موادمخدر نهایی و ابلاغ گردید، ولی این نگرانی همچنان باقی است که دست اندرکاران، بلای بزرگ و تهدید عظیمی را که از این سو متوجه کشور است به درستی برآورده نکنند و بازهم مشکلات بر روی هم متراکم شود. لذا از آقایان محترم انتظار می‌رود که هر کدام سهم دستگاه خود در اجرائی کردن این سیاست‌ها را با سرعت و قاطعیت و بدون فوت وقت به مرحله ی عمل برسانند.

والسلام علیکم

سید علی خامنه‌ای

85/7/10

امریه رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیت الله خامنه‌ای «مدظله العالی»
در مورد اجرای سیاست‌های کلی نظام در امر مبارزه با موادمخدر

فهرست مطالب

9	پیشگفتار
11	مقدمه
13	پیشینه تحقیق
17	مبانی نظری
20	چارچوب نظری
21	روش پژوهش
22	متغیرهای تحقیق
22	یافته ها
23	تحلیل ها
30	بحث و نتیجه گیری
32	بررسی متغیرهای پژوهش های دیگر
33	متغیرهای تبیین کننده مسئله مواد مخدر
38	میزان شیوع مواد مخدر
41	پیشنهادات
45	منابع

پیشگفتار

سند چشم‌انداز، معیارها و شاخص‌های قابل توجه‌ای برای جامعه‌ی ایرانی سال 1404 ترسیم کرده است. وضع مطلوبی که این سند وعده می‌دهد مستلزم اقدامات و برنامه‌های متعددی است که همه‌ی بخش‌های جامعه را دربر می‌گیرد. با این حال، موانع متعددی برای رسیدن به چنان جامعه‌ای در پیش روی ماست و نمی‌توان بی‌توجه به این موانع در فکر نیل به آن اهداف باشیم. بدون شک مساله موادمخدر و روان‌گردان یکی از مهم‌ترین موانع تحقق اهداف سند چشم‌انداز است. در حالی که حداقل 2 میلیون نفر از مردم ایران مواد مصرف می‌کنند و 8 میلیون نفر (خانواده مصرف‌کنندگان) بطور مستقیم با معضلات مصرف مواد مواجه هستند، در حالی که مساله موادمخدر از مهم‌ترین نگرانی‌ها و دغدغه‌های اکثریت مردم به‌شمار می‌رود و در حالی که هزینه اقتصادی سالانه موادمخدر بالغ بر ده هزار میلیارد تومان می‌شود و ...، نیل به اهداف چشم‌انداز و تحقق جامعه‌ی مورد نظر نیازمند برنامه‌ها و اقدامات جدی‌تری در حوزه این معضل است.

در ادامه تولید 12 جلد گزارش راهبردی در سال 1389، مجموعه گزارشات راهبردی سال 1390 نیز با نگاه ویژه‌ای تلاش می‌کند ابعاد دیگری از مساله موادمخدر و روان‌گردان در ایران را آشکافی کرده و ایده‌های جدیدی برای سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اقدام ارائه دهد. امید است سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مجریان این حوزه با

نظرداشت عمق معضل، وسعت نگرانی‌های جامعه و نیز تاکیدات مکرر اسناد بالادستی و مقامات ارشد جمهوری اسلامی برنامه‌ها و اقدامات واقع‌بینانه و موثری را برای کاهش آلام مردم شریف ایران در پیش گیرند.

این گزارش با عنوان "عوامل موثر بر سوء مصرف مواد مخدر (بررسی تاثیر خانواده، دوستان و محله)" توسط دکتر ایرج فیضی تهیه شده است که لازم است از زحمات ایشان و همچنین اعضای محترم کمیته تشکر و قدردانی نمایم.

علی هاشمی

رئیس کمیته مستقل مبارزه با مواد مخدر

دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام

مقدمه

امروزه سوء مصرف مواد مخدر به یکی از مسائل و مشکلات مبتلا به بیشتر کشورهای جهان تبدیل شده است. سوء مصرف مواد نه تنها به دلیل اثرات سوئی که بر افراد دارد، بلکه به دلیل پیامدهای منفی آن برای جامعه، یک مساله اجتماعی بسیار مهم و قابل مطالعه است. این مساله یکی از عوامل اصلی اختلال در خانواده ها و ارتکاب جرائم است و بهداشت و سلامت افراد و جامعه را با خطر جدی مواجه می سازد و هزینه های اقتصادی آن برای کشوری مانند ایران خارج از حد تصور است. حداقل خسارتی که از وجود و اشاعه مواد مخدر از طریق درگیر شدن سرمایه داخلی در معاملات مواد مخدر، هزینه مصرف انواع مواد مخدر، خسارت از کار افتادگی معتادان، خسارت درگیری و بیکاری افراد مرتبط با زندانیان مواد مخدر و معتادان، سرانه درمان معتادان، اعتبار سازمان زندان ها، هزینه استهلاک جنگ افزارها، خودروها و سایر هزینه-هایی که به کشور تحمیل می شود، سالیانه رقمی حدود 4500میلیارد تومان برآورد شده است (صدیق سروستانی، 1383:155).

وضعیت فوق توجه به مساله مصرف مواد مخدر و بررسی علمی آن را ضروری کرده و این سوال را مطرح می کند که به واقع عوامل موثر بر روی آوردن و مصرف مواد مخدر توسط جوانان کدام اند؟ اهمیت هر کدام از این عوامل به چه میزان است؟ تاثیر و تاثرات این عوامل بر هم چگونه است؟

در مطالعات و تحقیقات حوزه آسیب شناسی اجتماعی و از جمله مساله مواد مخدر عوامل مختلفی مورد بررسی قرار گرفته اند. اما متأسفانه تحلیل های انجام شده عموماً تحلیل های ساده دو متغیره بوده

که طی آن هر بار رابطه یک متغیر وابسته نظیر مصرف مواد مخدر با یک متغیر مستقل (از جمله یکی از سه متغیر فوق) مورد بررسی قرار گرفته است. در حالی که این نوع تحلیل ها بسیار در معرض روابط کاذب هستند و قابل اعتماد نیستند. در واقع نتایج تحلیل دو متغیره در بسیاری از موارد، تایید کننده روابط و فرضیات می شود و منجر به نتیجه گیری های اشتباه در تایید نظریه ها و شناسایی عوامل تاثیرگذار بر مساله یا موضوع مورد بررسی می شود. تعداد کمی از تحقیقات به تحلیل های چند متغیره پرداخته اند. تحلیل های چند متغیره نیز که عمدتاً با استفاده از رگرسیون چند متغیره انجام شده محدودیت های خاص خود را دارند. رگرسیون چند متغیره "روشی است برای تحلیل مشارکت جمعی و فردی دو یا چند متغیر مستقل در تغییرات یک متغیر وابسته" (کرلینجر و پدهازور، 1366:10) در این روش اولاً صرفاً تاثیرات مستقیم متغیرهای مستقل مورد بررسی قرار می گیرد و تاثیرات غیر مستقیم نادیده گرفته می شود، ثانیاً روابط مختلف و تاثیر و اثرائتی که ممکن است خود متغیر های مستقل با هم داشته باشند لحاظ نمی شود و ثالثاً خطاهای اندازه گیری مقیاس ها و شاخص ها در محاسبه حذف می شود.

در مطالعه حاضر بنابر آن است تا تاثیر سه عامل مهم (خانواده، دوستان و محل سکونت) و عوامل دیگری که در نظریه ها و تحقیقات حوزه آسیب شناسی مورد توجه و تاکید بوده اند بر مصرف مواد مخدر مورد بررسی قرار گیرد. خانواده، دوستان و محل سکونت سه عامل مهم و مورد توجه در نظریه ها و تحقیقات آسیب شناسی اجتماعی هستند. این سه عامل از عوامل و مصادیق اصلی مورد تاکید تئورهای کنترل، یادگیری و بوم شناسی انسانی است. دوستان به عنوان یکی از مهمترین و موثرترین منابع یادگیری مورد توجه نظریه یادگیری ساترلند بوده اند. این عامل بعد از خانواده مهمترین عامل اجتماعی شدن است (کوئن، 1375:79). از دیدگاه نظریه یادگیری "بخش اصلی یادگیری کج رفتاری در حلقه درون گروه روی می دهد." (صدیق سروسناتی، 1383:16). گروه مورد نظر این نظریه عمدتاً گروه های غیر رسمی و دارای روابط صمیمی است که گروه دوستان یکی از مهمترین مصادیق آن است. خانواده نیز به عنوان مهمترین عامل اجتماعی شدن مورد توجه ویژه این نظریه است

اما خانواده به دلیل نقش کنترلی و ابزارهای منحصر به فردی که برای کنترل فرزندان دارد، از دیدگاه نظریه کنترل نیز مورد تاکید و توجه است. و در نهایت محله نیز به عنوان ظرف بزرگتری که همه فرایندهای فوق در آن اتفاق می افتد مورد تاکید نظریه بوم شناسی انسانی است. طرفداران این نظریه محله را صرف نظر از اینکه ساکنان آن از چه گروه های قومی و نژادی و ... باشند، یک عامل مستقل و موثر بر جرم و آسیب های اجتماعی می دانند (ولد و همکاران، 201: 1380). همانطور که ملاحظه می شود هر نظریه بر یک عامل خاص تاکید ویژه داشته و سایر عوامل را نادیده و یا غیر موثر تلقی کرده است.

در این مطالعه تلاش بر آن است تا با تلفیق نظریه های سه گانه فوق و با استفاده از روش تحلیل معادلات ساختاری تاثیرات سه عامل مورد تاکید این نظریه ها بر مصرف مواد مخدر مورد بررسی قرار گیرد. با استفاده از این روش امکان بررسی تاثیر و تاثرات همه متغیرها و بررسی اثرات مستقیم و غیر مستقیم آنها بر متغیر وابسته و بر یکدیگر فراهم می شود. در مطالعه حاضر این سوالات مطرح است که تاثیر هر کدام از این عوامل بر مصرف مواد مخدر به چه میزان است؟ متغیر دوستان با حضور متغیرهای خانوادگی (کنترل خانوادگی، انسجام خانوادگی و حساسیت خانواده به مصرف مواد مخدر توسط فرزندان) چه تاثیری بر مصرف مواد مخدر دارد؟ متغیرهای خانوادگی چه تاثیری بر مصرف مواد مخدر دارند؟ و چه تاثیری بر دوستان و از آن طریق بر مصرف مواد مخدر دارند؟ به عبارت دیگر تاثیر مستقیم و غیر مستقیم متغیرهای خانوادگی به چه میزان است؟ متغیرهای خانوادگی با اضافه شدن و با لحاظ کردن ظرف بزرگتر محله در تحلیل، چه وضعیتی پیدا می کنند؟ شرایط محله و آسیب زایی آن چه تاثیر مستقیمی بر مصرف مواد مخدر داشته و چه تاثیرات غیر مستقیمی از طریق دوستان و متغیرهای خانوادگی داشته است؟ و خلاصه آنکه حضور همه این متغیرها چگونه و به چه میزان بر مصرف مواد مخدر موثر بوده است؟

پیشینه تحقیق

بر اساس نتایج تحقیق **امیرپور** در مراکز بازپروری استان خراسان اولین کسی که پاسخگو با او مواد مخدر مصرف کرده دوستان (54)

درصد)، خانواده (11 درصد)، اقوام (7 درصد) و همسر (6 درصد) بوده است؛ 22 درصد نیز به تنهایی مصرف کرده اند. 34 درصد این افراد خودشان را، 24 درصد خانواده، 6 درصد همسر، 13 درصد جامعه و 22 درصد دوستان را در معتاد شدن خود مسئول دانسته اند. (امیرپور، 1376). نتایج تحقیق رضایی نشان داد که اولین پیشنهاد دهنده مصرف دوستان همکلاسی با 25.1 درصد، دوستان غیرهمکلاسی با 23.3 درصد، خانواده و افراد دیگر با 7.9 درصد بوده و کنجکاو خود فرد 39.4 درصد از موارد را شامل شده است. 11.3 درصد به سابقه مصرف مواد در خانواده اشاره داشته اند. (رضایی، 1380). بر اساس نتایج تحقیق رزاقی و همکاران مهمترین علت شروع مصرف (از دیدگاه خود پاسخگویان) شامل کنجکاو 20/2 درصد، کسب لذت 18/9 درصد، درمان دردهای جسمی 10/7 درصد، مشکلات خانوادگی 10/1 درصد، فشار دوستان 9/6 درصد، کمبود عاطفی 5/6 درصد، بیکاری 5/3 درصد، شکست عشقی 4/2 درصد، سایر علل (شکست در امتحانات، در دسترس بودن) 15/4 درصد بود است. همچنین اولین فرد پیشنهاد دهنده مصرف مواد این افراد بوده اند: دوستان خارج از مدرسه یا همکاران محل کار 53/3 درصد، بدون پیشنهاد دیگران 15/6 درصد، یکی از بستگان 9/8 درصد، سایر افراد 8/2 درصد (تجویز پزشک، سیگار فروشی محل، صاحب قهوه خانه و ...) دوستان مدرسه 7/7 درصد، یکی از افراد خانواده 4/8 درصد. (رزاقی و همکاران، 1381). معتادان ندامتگاه مرکزی استان مرکزی نیز مهمترین دلایل اعتیاد خود را هوس 16 درصد، عدم تفریحات سالم 10 درصد، دوستان منحرف 26 درصد، در دسترس بودن مواد مخدر 5 درصد، مشکلات خانوادگی 3 درصد، نیاز شغلی 3 درصد، ناراحتی های روحی 28 درصد و بیکاری 9 درصد اعلام کرده اند. (معاونت امور فرهنگی و پیشگیری بهزیستی استان مرکزی، 1374). بر اساس نتایج مطالعه صدیق سروستانی در «بررسی وضع موجود سوء مصرف مواد مخدر در بین دانش آموزان» عوامل موثر بر در معرض خطر مصرف مواد مخدر قرار گرفتن (بر اساس نتایج تحلیل رگرسیون) عبارتند از: دوستان و همسالان با ضریب تأثیر 0/392، کنترل خانوادگی با ضریب تأثیر 0/175-، فضای آلوده مدرسه با ضریب تأثیر 0/151، فضای آلوده محله

با 0/068 احساس خودباوری و اعتماد با 0/042- و اعتقادات دینی با ضریب تأثیر 0/042- . براساس این نتیجه متغیرهای پایگاه اقتصادی - اجتماعی، انسجام خانوادگی و نگرش مثبت به مواد مخدر (در پرتو مشارکت سایر متغیرها) بی تأثیر بوده‌اند. (صدیق سروسستانی، 1382). نتایج مطالعه **فروع‌الدین عدل و همکارانش** در خصوص «تأثیر هم نشینی و معاشرت با گروه هنجارشکن و گرایش جوانان به اعتیاد» نشان داده است که میانگین تعداد دوستان سیگاری در جوانان معتاد 7/38، میانگین تعداد دوستان معتاد 4/31 و میانگین تعداد دوستان دزد یا قاچاقچی 2/08 درصد بوده است. این ارقام برای جوانان غیرمعتاد به ترتیب 1/54، و 0/19 و 0/04 بوده است. همچنین 64/4 درصد از معتادان اولین بار توسط دوستانشان به مصرف مواد مخدر دعوت شده‌اند. (فروع‌الدین عدل و همکاران، 1383). در تحقیق **سراج زاده و فیضی** نیز بر اساس بتاهای استاندارد شده آلودگی محیط دوستان (داشتن دوستان دارای تجربه مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی) با بتای 0/19 بیشترین اثر را بر مصرف مواد مخدر داشته است. در خصوص این متغیر قابل ذکر است که نسبت کسانی که محیط آلوده‌تری داشته‌اند و تریاک و مشروبات الکلی مصرف کرده‌اند حدود ده برابر آنهایی بود که در محیط دوستانه آنها مصرف کننده و معتاد وجود نداشته است (36/3 درصد و 59 درصد به ترتیب برای تریاک و مشروبات الکلی در مقابل 3 درصد و 4/5 درصد). (سراج زاده و فیضی، 1386)

در سایر کشورها مطالعات زیادی درباره مصرف مواد مخدر انجام شده است که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود:

پرستون¹ و گودفیلو² با هدف آزمون قدرت تبیین نظریه یادگیری اجتماعی به مقایسه عوامل مؤثر بر مصرف الکل (به‌خصوص اثر گروه همسالان) در دو گروه سنی 17-12 ساله و 65 ساله و بالاتر پرداخته‌اند. (Preston & Goodfellow، 2006) نتایج نشان داد در مورد گروه سنی 17-12 سال، موافقت شخصی با مصرف الکل، موافقت گروه همسالان با مصرف آن و تعداد دوستانی که حداقل یکبار در هفته الکل

1-Preston

2-Goodfellow

مصرف کرده اند با فراوانی مصرف الکل رابطه مستقیم داشته است. در بین گروه سنی مسن (65 سال و بالاتر) موافقت شخصی با مصرف الکل و تعداد دوستان الکی بطور مستقیم با فراوانی مصرف الکل رابطه دارد. عدم موافقت گروه همسالان با مصرف الکل در این گروه باعث کاهش مصرف الکل نشده است. بنابراین می توان نتیجه گرفت تأثیر یادگیری اجتماعی بر سوء مصرف الکل در بین نوجوانان بیشتر از افراد مسن بوده است.

هی و همکارانش در بررسی «تأثیر نامساعد بودن اجتماع بر رابطه بین خانواده و جرایم نوجوانان» به این نتیجه رسیدند که اولاً متغیرهای خانوادگی به طور معنی‌داری با جرم ارتباط داشته‌اند. ثانیاً متغیر نامناسب بودن اجتماع این رابطه را تعدیل کرده است. اثر استاندارد متغیر مسائل کلی خانواده در شرایطی که فقر اجتماع¹ در حد میانگین بود 0/22 بود اما هنگامی که فقر اجتماع به اندازه یک انحراف استاندارد بیشتر می‌شد نمره اثر استاندارد با 36 درصد افزایش به 37 می‌رسید و در مقابل زمانی که یک نمره انحراف استاندارد کمتر می‌شد این اثر به 0/14 می‌رسید. (Hay & et al, 2006)

دموت و براون در مطالعه خود تأثیر ابعاد مختلف خانواده از جمله تأثیرات کنترل‌های مستقیم (حضور والدین) و کنترل‌های غیر مستقیم (از طریق روابط دوستانه و صمیمیت بین والدین و فرزندان) را در جلوگیری از بزهکاری مورد بررسی قرار دادند. (Demuth & Brown, 2004) نتایج نشان داد که هم کنترل‌های مستقیم و هم کنترل‌های غیرمستقیم بر جلوگیری از بزهکاری اثر داشته است، اما رابطه کنترل‌های غیرمستقیم با بزهکاری قوی‌تر از رابطه بزهکاری با کنترل‌های مستقیم بوده است. نتایج همچنین نشان داد که غیبت یا فقدان والدین زمانی که متغیرهای مربوط به فرایندهای خانواده (سرپرست، کنترل و نظارت ...) در نظر گرفته می‌شوند اثر معنی‌داری بر بزهکاری فرزندان ندارد.

ریموند دی کمپ و همکاران (2006) در پژوهشی کوشیدند تا تأثیر والدین و رفتار بزهکارانه دوستان نزدیک¹ و اثرات متقابل آنها را بر بزهکاری نوجوانان در سالهای اولیه نوجوانی بررسی کنند. نتایج نشان داد که سطوح بالاتر حمایت و نظارت والدین با کاهش سطح بزهکاری نوجوانان همبستگی دارد. با این حال، تحلیلهای چند متغیره، تأثیرات تعدیل کننده والدین بر همبستگی خطی میان بزهکاری دوستان نزدیک و رفتار بزهکارانه نوجوانان را نشان نداد. (De Kemp & et al, 2006)

تحقیق پیکرو² و همکاران (2005) نیز نشان داد که معاشرت با گروه همالان مهمترین عامل پیش بینی کننده رفتار بزهکارانه است و این عامل در پسران (در مقایسه با دختران)، رفتار بزهکارانه را بهتر پیش بینی می کند. (Piquero & et al, 2005)

مبانی نظری

در این اثر سعی شده است با استفاده از سه نظریه یادگیری اجتماعی، کنترل و بوم شناسی انسانی عوامل موثر در مصرف مواد مخدر مورد بررسی و آزمون قرار گیرند. در این بخش نیز سعی شده است این نظریه‌ها به طور اجمال مورد بررسی قرار گیرند:

نظریه یادگیری اجتماعی ساترلند: ساترلند بر این عقیده است که افراد منحرف یا بزهکار افراد غیر نرمال یا افرادی دارای مشکل روانی نیستند، بلکه این افراد همانند سایر افراد جامعه هستند و از حیث ویژگی های فردی تفاوتی با سایر افراد ندارند. به اعتقاد او تفاوت افراد منحرف و یا بزهکار با سایر افراد جامعه در یادگیری اجتماعی آنهاست. افراد منحرف به دلیل محیطی که در آن زندگی می کنند و نیز به دلیل افرادی که با آنها در ارتباط هستند در معرض یادگیری رفتارهای منحرف و آسیب‌زا قرار می گیرند، در حالی که افراد عادی در معرض چنین فرایندهایی نیستند، بلکه آنها به دلیل نوع تماس ها و روابطی که دارند ارزش ها و هنجارهای مقبول جامعه را یاد می گیرند و سپس بکار

2-Best Friends

1-Nicole Lieper Piquero

می‌گیرند. نظریه ساترلند دو عنصر اصلی دارد؛ محتوای یادگیری و فرایند یادگیری.

نظریه کنترل: نحوه مواجهه نظریه کنترل با بزهکاری متفاوت از سایر نظریه های جرم و بزهکاری است؛ چرا که نظریه های بزهکاری و انحرافات عموماً به دنبال عوامل بزهکاری هستند در حالی که نظریه کنترل به دنبال عوامل هم‌نوایی است. «ماتزا اظهار داشت که نظریه‌های سنتی بزهکاری بر محدودیت و فرق‌گذاری¹ تاکید می‌کنند. بر طبق این نظریه ها، بزهکاران در برخی شیوه های بنیادی از بزه ناکردگان متفاوت‌اند و این تفاوت آنها را تحت فشار قرار می‌دهد تا مرتکب اعمال بزهکارانه شوند. برخی نظریه ها این تفاوت‌ها را زیست‌شناسانه یا روان‌شناسانه می‌دانند و بر طبق نظر آنها، محدودیت، شکل اجبار به خود می‌گیرد. در نظریه های دیگر گفته می‌شود که این تفاوت ها اجتماعی اند و محدودیت به شکل سرسپردگی به ارزش های بزهکارانه درمی‌آید... دقیقاً همانند هر کس دیگری، بزهکاران نیز بیشتر اوقات به انجام رفتارهای معمولی و پیرو قانون مشغولند، ولی اگر تصویری را که در این نظریه‌ها ترسیم شده باور کنیم، بزهکاران می‌بایست تمام اوقات خود را به ارتکاب اعمال بزهکارانه می‌گذرانند. افزون بر آن، این نظریه‌ها نمی‌توانند این واقعیت را توجیه کنند که بیشتر بزهکاران هنگامی که به اواخر دوران نوجوانی و اوایل بزرگسالی می‌رسند، از بزهکاری «کناره‌گیری» کرده و هم و غم خود را به زندگی پیرو قانون معطوف می‌کنند. عواملی که بنا به فرض بزهکاری را تبیین می‌کردند، هنوز هم وجود دارند، ولی بزهکاری خودش از بین می‌رود (ولد، جرج و همکاران، 280-1380:279). «در بستر چنین تصویری، یک نظریه تبیین‌کننده بزهکاری نباید تلاش کند علل ایجاد بزهکاری را توصیف نماید، بلکه به جای آن باید ... شرایطی را که کنترل اجتماعی به واسطه آن سست می‌شود توصیف کند.» (همان: 280).

فرض اصلی در نظریه کنترل «این است که هم چنانکه فروید گفته، افراد به طور طبیعی تمایل به کج‌رفتاری دارند و اگر تحت کنترل قرار نگیرند چنین می‌کنند و کج‌رفتاری اشخاص، بیش از آنکه ناشی از

نیروهای محرک به سوی نابهنجاری باشد محصول عدم ممانعت است.» (صدیق سروستانی، 1383:19-20). تراوس هیرشی، مهمترین صاحب‌نظر رویکرد کنترل، علت هم‌نوایی افراد با هنجارهای اجتماعی را پیوند اجتماعی آنها دانسته است. وی مدعی است که پیوند میان فرد و جامعه مهمترین علت هم‌نوایی و عامل اصلی کنترل رفتارهای فرد است و ضعف این پیوند یا نبود آن موجب اصلی کج رفتاری است (صدیق سروستانی، 1383:20).

مفهوم پیوندهای اجتماعی¹ هم کنترل‌های بیرونی و هم کنترل‌های درونی را مورد توجه قرار می‌دهد. مطابق این دیدگاه جرم ناشی از فقدان پیوند با جامعه است. یک پیوند چهار عنصر دارد: اعتقاد² یا میزانی که یک شخص عرف³ را درونی کرده است؛ وابستگی یا پیوستگی⁴؛ حساسیت شخص به نظرات دیگران، تعهد⁵، درجه‌ای که پاداش‌های اجتماعی به هم‌نوایی گره خورده است. و درگیر بودن⁶، مقدار زمانی که یک شخص در فعالیت‌های متعارف صرف می‌کند. (Davis & Stasz, 1990: 43)

نظریه بوم‌شناسی انسانی⁷: تاکید اصلی نظریه بوم‌شناسی انسانی بر فضا و محیط انسانی فعالیت هاست. از دیدگاه این نظریه شرایط و کیفیت محیط زیست انسانی، صرف‌نظر از ویژگی‌های افراد و گروه‌های ساکن این محیط‌ها، بر رفتار آنها تاثیر تعیین کننده ای دارد. کلیفورد شاو⁸ از نظریه پردازان مکتب شیکاگو است که از نظریه بوم‌شناسی برای تبیین و مطالعه جرم و بزهکاری استفاده کرد. وی که «بزهکاران را اساساً موجودات انسانی بهنجاری می‌دید، بدین باور رسید که فعالیت‌های غیرقانونی آنها به نحوی با محیط زیست شان گره خورده است.» (ولد و

1-social bonds

2-belief

3-convention

4-attachment

5-commitment

6-involvement

7-human ecology

8-Clifford R. Shaw

همکاران، 1380: 199). یکی دیگر از یافته های شاو و مک کی موضوع جانمایی سکونتگاهی بود که براساس آن «محلها اغلب با وجود جابجایی های کلی در جمعیت، نرخ های بالای جرم و بزهکاری شان را حفظ می کنند» (همان، 207).

چارچوب نظری

همانطور که ملاحظه شد هر کدام از نظریه های فوق از زاویه و نگاهی متفاوت به مسائل و آسیب های اجتماعی می نگرند و هر کدام بر عامل خاصی در توضیح انحراف و بزهکاری تاکید دارند. لذا به منظور فراهم آوردن چارچوبی جامع تر، چارچوبی که به زبان آماری بتواند مقدار بیشتری از واریانس موضوع تحقیق را به حساب بیاورد، تلاش بر این است تا با ترکیب این نظریه ها، چارچوب نظری جامع تری فراهم آید. ترکیب این نظریه ها از دو وجه ضروری به نظر می رسد: نخست اینکه «واقعیت» امری پیچیده است و هیچکدام از نظریه های جامعه شناسی در شرایط کنونی توان تبیین کامل یا نسبتاً کامل واقعیت را ندارند. لذا ترکیب نظریه ها باعث می شود که ابعاد بیشتری از واقعیت دیده شود و شناخت کامل تری به دست آید. دوم، با توجه به اینکه هر کدام از نظریه ها بر یک یا چند متغیر خاص تاکید می کنند، ترکیب این نظریه ها زمینه مطالعه تاثیر و تاثیر متقابل این متغیرها را بر هم فراهم می کند. (همچنانکه هی و همکارانش به بررسی رابطه ویژگی های خانواده و بزهکاری افراد در بستر محله پرداختند. (Hay & et al, 2006) و این امر بدون شک به شناخت بهتر و تبیین کامل تر موضوع پژوهش کمک می کند.

همانطور که نظریه کنترل تاکید دارد کنترل های اجتماعی نقش مهمی در جلوگیری از آسیب ها و انحرافات اجتماعی دارند؛ در این راستا می توان این فرض را مطرح کرد که این کنترل ها بر محتوی و فرایند یادگیری (که مورد تاکید نظریه یادگیری است) نیز موثر است. بدین صورت که در صورت فقدان کنترل، احتمال یادگیری انحرافات و بزهکاری افزایش و در صورت وجود کنترل این احتمال کاهش پیدا

خواهد کرد. با این حال این چنین نیست که کنترل تنها عامل تاثیرگذار بر آسیب‌ها و انحرافات باشد، و اساساً این فرض نظریه کنترل که همه افراد از انگیزه یکسان برای ارتکاب کجرفتاری برخوردارند، اشکال دارد. زیرا انگیزه افراد، تمایل، گرایش و نهایتاً ارتکاب آنها به اعمال بزهکارانه متأثر از شرایط اجتماعی و ساختاری و نیز یادگیری‌های آنها هم هست. اینها همان ابعادی و جنبه‌هایی است که نظریه یادگیری بر آنها تأکید کرده‌اند و نظریه کنترل آنها را فاقد اهمیت می‌داند. در واقع می‌توان گفت این دو متغیر (یادگیری و کنترل) بر هم اثر متقابل دارند. در صورت یادگیری رفتار بهنجار شاید کنترل اجتماعی دیگر اثر چندانی نداشته باشد. اما در شرایط یادگیری رفتار بهنجار، فقدان کنترل می‌تواند به بزهکاری منجر شود. علاوه بر اینها کنترل می‌تواند به بخشی از فرایند یادگیری تبدیل شود و در صورت فقدان کنترل یادگیری مورد نظر نیز اتفاق نیافتد.

نظریه اکولوژی انسانی بر نقش محله (صرفنظر از دیگر متغیرها) تأکید می‌کند. به نظر می‌رسد محله به عنوان یک ظرف بزرگ برای کنش‌های اجتماعی، تعاملاتی نیز با دیگر متغیرها دارد. از جمله می‌توان گفت در محلات، بسته به سالم بودن یا آسیب‌زا بودن آن، کنترل اجتماعی و هم‌منطور یادگیری رفتارهای هم‌منوا یا بزهکارانه تغییر می‌کند. بنابراین به عنوان یک متغیر مهم در کنار سایر متغیرها بررسی می‌شود.

بنابر نکات فوق تلاش می‌شود با استفاده از سه نظریه فوق مصرف مواد مخدر در بین نوجوانان و جوانان استان مرکزی مورد بررسی قرار گیرد. متغیرهایی که بر اساس سه نظریه فوق مورد بررسی قرار خواهند گرفت به شرح زیر است:

- سابقه ارتکاب آسیب‌های اجتماعی توسط دوستان پاسخگو با استفاده از نظریه یادگیری
- کنترل خانوادگی، انسجام خانوادگی و حساسیت خانواده به مصرف مواد مخدر بر اساس نظریه کنترل
- محل سکونت (شناخته شدن محله بعنوان محله سالم یا آسیب‌زا) با استفاده از نظریه اکولوژی انسانی

روش پژوهش

روش انجام مطالعه حاضر پیمایشی بوده است و جامعه آماری آن افراد 15-29 ساله مراکز شهرستان های استان مرکزی شامل آشتیان، اراک، تفرش، خمین، دلپجان، ساوه، سربند، محلات، زرنند و کميجان بوده است. روش نمونه‌گیری خوشه چند مرحله‌ای بوده و حجم نمونه براساس فرمول کوکران (با حداکثر پنج درصد احتمال خطا و با احتساب بزرگترین واریانس) محاسبه شده است. حجم نمونه 4000 نفر بوده و در هر کدام از شهرهای مورد مطالعه 400 نفر مورد بررسی قرار گرفته‌اند. برای آماده سازی فایل داده‌ها به منظور استفاده در نرم‌افزار لیزرل داده‌های ناقص حذف شد و در نهایت اطلاعات 3418 نفر مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

متغیرهای تحقیق:

متغیر پنهان وابسته: مصرف مواد مخدر

در این مطالعه مصرف چهارده نوع ماده مخدر مورد بررسی قرار گرفته است. با این حال با توجه به فراوانی پاسخ‌ها و نتایج تحلیل عاملی، تجربه (حداقل یکبار) مصرف سه نوع ماده مخدر که از فراوانی و بار عاملی بالاتری برخوردار بودند برای تحلیل حاضر انتخاب شد. این سه نوع ماده مخدر عبارتند از تریاک، شیره و حشیش. در مقابل هر کدام از انواع مواد مخدر پنج گزینه (شامل 1- هرگز، 2- یک یا دو بار، 3- سه تا نه بار، 4- ده تا بیست بار و 5- بیش از بیست بار) ارائه شده است. ضریب آلفای کرونباخ این متغیر 0/83 بوده است.

متغیرهای پنهان مستقل:

- 1- آسیب زا (نامناسب بودن) محله (متغیر پنهان بیرونی)
- 2- داشتن دوستان کجرو (متغیر پنهان درونی)
- 3- کنترل و نظارت خانواده (متغیر پنهان درونی)
- 4- انسجام خانوادگی (متغیر پنهان درونی)
- 5- حساسیت و نگرانی خانواده نسبت به مصرف سیگار و مواد مخدر توسط فرزندان (متغیر پنهان درونی)

یافته ها

ویژگی های پاسخگویان: از مجموع پاسخگویان 46/7 درصد مرد و 53/3 درصد زن بوده‌اند. 63/5 درصد آنها مجرد و 36/5 درصد متاهل بوده‌اند. 26/9 درصد پاسخگویان در رده سنی 18-15 سال، 42/6 درصد در رده سنی 25-19 سال و 30/5 درصد در رده سنی 29-26 سال بوده‌اند. میانگین سنی افراد 22/4 سال بوده است. بالاترین درصد تجربه مصرف (حداقل یک بار) مربوط به مشروبات الکلی با 8/2 درصد و تریاک با 5 درصد بوده است. پس از آن مواد مخدری نظیر حشیش (2/1 درصد)، شیره (1/8 درصد)، سوخته تریاک (1/2 درصد)، هرویین (1 درصد)، کراک (0/8 درصد)، متادون (0/6 درصد) و اکستاسی (0/5 درصد) بوده است.

تحلیل ها

با توجه به سه متغیر مستقل اصلی خانواده (که خود شامل سه متغیر کنترل خانوادگی، انسجام خانوادگی و میزان حساسیت و نگرانی خانواده به مصرف سیگار و مواد مخدر توسط فرزندان است)، دوستان و آسیب‌زایی و نامناسب بودن محله سه تحلیل جدا گانه انجام شده است. در تحلیل اول تاثیر متغیرهای سه گانه خانواده بر مصرف مواد مخدر مورد بررسی قرار گرفته است، در تحلیل بعدی متغیر دوستان کجرو و در نهایت متغیر آسیب‌زایی محله به مدل اضافه شده است. بدین ترتیب تلاش شده تا تاثیر و تائر متغیرها بر هم و بر متغیر وابسته با دقت بیشتری بررسی شود و در پرتو ورود هر متغیر جدید تغییرات ایجاد شده در روابط و ضرایب، مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد.

در **تحلیل اول**، تاثیر متغیرهای خانواده بر مصرف مواد مخدر مورد بررسی قرار گرفته است. حساسیت و نگرانی خانواده نسبت به مصرف سیگار و مواد مخدر بیشترین تاثیر منفی (استاندارد شده) را بر مصرف مواد مخدر داشته است (26/1-). پس از آن کنترل خانوادگی با 09/1- و در نهایت انسجام خانوادگی با 05/1- قرار داشته است. تاثیر هر سه متغیر معنی‌دار بوده است.

در **تحلیل دوم**، علاوه بر متغیرهای تحلیل اول، آسیب‌زایی محله نیز به مدل اضافه شده است. با اضافه کردن این متغیر دو موضوع مورد توجه قرار می‌گیرد، نخست ارتباط و معنی‌دار بودن ارتباط این متغیر با متغیر وابسته و دوم تاثیرات این متغیر بر سایر متغیرهای مدل و به ویژه بر ارتباط آنها با متغیر وابسته. در مورد نکته اول نتایج نشان می‌دهد که تاثیر مستقیم استاندارد شده¹ این متغیر در حد 0/109 بوده و این ضریب البته معنی‌دار بوده است. تاثیر غیرمستقیم متغیر آسیب‌زایی محله از طریق متغیرهای خانواده بر مصرف مواد مخدر 0/070 بوده و در مجموع اثر آن بر متغیر وابسته 0/179 بوده است. در مورد تاثیر متغیر آسیب‌زایی محله بر سایر متغیرهای مستقل، نتایج نشان می‌دهد که بیشترین تاثیر این متغیر بر متغیر انسجام خانوادگی (0/283-) بوده و پس از آن کنترل خانواده (0/149-) و در نهایت حساسیت خانواده به مصرف مواد مخدر توسط فرزندان (0/136-)، همانطور که ملاحظه می‌شود در هر سه مورد رابطه معکوس بوده است، یعنی با افزایش آسیب‌زایی و نامناسب بودن محله میزان کنترل، انسجام و حساسیت خانواده به مصرف مواد مخدر کاهش پیدا کرده است.

میزان تاثیر سه متغیر کنترل، انسجام و حساسیت خانواده بر مصرف مواد مخدر پس از اضافه شدن متغیر آسیب‌زایی محله به ترتیب 0/127-، 0/061- و 0/253- بوده است. هر سه متغیر همچنان رابطه‌ی معنی‌دار و معکوس با متغیر وابسته دارند و رابطه متغیرهای کنترل و انسجام خانوادگی حتی افزایش هم یافته است، تنها ضریب تاثیر متغیر حساسیت خانواده اندکی کاهش یافته است.

در **تحلیل سوم**، علاوه بر متغیرهای تحلیل اول، متغیر داشتن دوستان کجرو (دوستانی که تجربه مصرف مواد مخدر دارند)، وارد مدل شده است. تفاوت این تحلیل با تحلیل دوم این است که در اینجا به جای متغیر آسیب‌زایی محل سکونت، متغیر دوستان وارد مدل شده است. با این تفاوت که آسیب‌زایی محل سکونت در نقش یک متغیر مستقل پنهان وارد مدل می‌شود در حالیکه متغیر دوستان کجرو هم وابسته است (به متغیرهای کنترل، انسجام و حساسیت خانواده) و هم

مستقل (بر متغیر مصرف مواد مخدر). همانطور که نتایج ارائه شده در نمودار زیر نشان می دهد ورود این متغیر به مدل روابط متغیرهای مدل را دچار تغییرات اساسی کرده است. اولاً تأثیر مستقیم متغیر کنترل خانواده بر مصرف مواد مخدر معنی داری خود را از دست داده است. میزان تأثیر مستقیم این متغیر بر مصرف مواد مخدر در مدل اول 0/09- و در مدل دوم 0/13- بوده که در اینجا در اثر ورود متغیر دوستان کجرو به مدل به 0/01 رسیده که فاقد معنی داری آماری است. در عوض تأثیر غیر مستقیم این متغیر بر مصرف مواد مخدر از طریق تأثیر بر دوستان کجرو 0/10- بوده است. این بدین معناست که هر چه میزان کنترل خانواده بیشتر بوده احتمال و امکان داشتن دوستان کجرو کمتر شده و از آن طریق هم احتمال داشتن تجربه مصرف مواد مخدر کمتر شده است. تأثیر مستقیم کنترل خانوادگی بر داشتن دوستان کجرو 0/25- بوده که قابل توجه است.

میزان تأثیر مستقیم متغیر انسجام خانوادگی تغییر نکرده و 0/06- بوده است. این متغیر همچنین یک تأثیر غیر مستقیم (0/02) البته غیر معنی دار از طریق دوستان کجرو بر مصرف مواد مخدر داشته است که هر چند رابطه مثبت شده است اما معنی دار نبوده است.

تأثیر مستقیم متغیر حساسیت خانواده به مواد مخدر کاهش پیدا کرده و به 0/18- رسیده است. اما این متغیر بطور غیر مستقیم نیز از طریق تأثیر بر متغیر دوستان کجرو به میزان 0/08- بر مصرف مواد مخدر تأثیر داشته است. تأثیر مستقیم متغیر حساسیت خانواده بر دوستان کجرو 0/20- بوده است.

نکته آخر در خصوص این تحلیل آنکه متغیر داشتن دوستان کجرو تأثیر بسیار مهم و قابل توجهی به میزان 0/43 بر متغیر مصرف مواد مخدر داشته است.

در تحلیل چهارم همه متغیرها وارد مدل شده اند، بنابراین در این مرحله می توان روابط بین متغیرها را به نحو کامل بررسی کرد. سطح معنی داری به دست آمده برای ضرایب نشان داد که همه روابط به استثنای اثر مستقیم و کل انسجام خانوادگی بر دوستان کجرو و اثر مستقیم کنترل خانوادگی بر مصرف مواد مخدر معنی دار بوده است. لذا بر اساس این نتایج مدل اصلاح شد و روابط مذکور از مدل حذف شدند و

مجدداً مدل اجرا شد. در این مرحله لازم است قبل از بررسی روابط مدل و نتایج بدست آمده، برازش مدل مورد بررسی قرار گیرد.

در مدل سازی معادلات ساختاری برای بررسی برازش مدل از شاخص های آماری مختلفی استفاده می شود. از جمله مهمترین این شاخص ها شاخص کاسکوئر است. اما سطح معنی داری این شاخص بدلیل حساسیتی که به حجم نمونه دارد در شرایطی که حجم نمونه بالا باشد معمولاً معنی دار می شود و نشان می دهد که مدل از برازش خوبی برخوردار نیست و لذا نباید تنها به این شاخص اکتفا کرد. (فاسمی، وحید، 1389:146 و کلانتری، خلیل، 1388:130) این وضعیت در تحقیق حاضر نیز اتفاق افتاده، به طوری که به دلیل حجم بالای نمونه مورد بررسی (3418 نفر) سطح معنی داری کاسکوئر معنی دار شده که حاکی از عدم برازش مناسب مدل است. $P = 2822.27$ Chi-Square = $(0.0 =)$ اما همانطور که گفته شد در مدل سازی معادلات ساختاری از شاخص های مختلفی استفاده می شود که کاسکوئر یکی از این شاخص ها است. از جمله دیگر شاخص ها “ریشه دوم میانگین مربعات خطای برآورد” یا شاخص RMSEA است که در صورتی که کمتر از $0/05$ باشد نشاندهنده برازش خوب و مقادیر بین $0/05$ تا $0/08$ برازش قابل قبول و مقدار بالاتر از $0/1$ برازش ضعیف مدل را نشان می دهد. (کلانتری، خلیل، 1388:131) مقدار این شاخص برای مدل مورد بررسی در اینجا معادل $0/075$ است که حاکی از قابل قبول بودن مدل اندازه گیری است. شاخص GFI که بین 0 و 1 می باشد و مقادیر بالاتر از $0/90$ حاکی از قابل قبول بودن مدل است در اینجا $0/92$ است که باز هم حاکی از قابل قبول بودن مدل است. شاخص دیگر NFI^1 است که مقدار بالای $0/90$ برای این شاخص حاکی از قابل قبول بودن مدل است. در اینجا مقدار بدست آمده برای این شاخص برابر است با $0/90$. شاخص دیگر CFI^2 است. حداقل مقدار قابل قبول برای این شاخص $0/50$ است و مقدار سخت گیرانه تر آن $0/60$ است. (فاسمی، وحید، 1389:158)

1-Normed Fit Index

2-Comparative Fit Index

مقدار این شاخص برای مدل مورد بررسی در اینجا 0/90 است. ¹PNFI شاخص دیگری است که مقدار بالاتر از 0/50 یا 0/60 را برای آن مناسب دانسته اند. (قاسمی، وحید 1389:157) مقدار این شاخص در مطالعه حاضر 0/75 بوده است.

جدول 1. اثرات کل (استاندارد نشده)، خطای استاندارد، مقدار T
و اثر مستقیم (استاندارد نشده) و سطح معنی داری روابط مدل

وابسته مستقل	نام آماره	دوستان کجرو	کنترل خانوادگی	انسجام خانوادگی	حساسیت خانواده	مصرف مواد مخدر
آسیب زایی محلّه	کل اثر	0/31	-0/24	-0/22	-0/20	0/20
	مقدار T	10/07	-6/73	-10/28	-5/99	8/45
	اثر مستقیم	0/22***	-0/24***	-0/22***	-0/20***	0/05*
دوستان کجرو	کل اثر					0/33
	مقدار T					9/6
	اثر مستقیم					0/33***
کنترل خانوادگی	کل اثر	-0/21				-0/07
	مقدار T	-11/61				-10/26
	اثر مستقیم	-0/21***				
انسجام خانوادگی	کل اثر					-0/10
	مقدار T					-3/05
	اثر مستقیم					-0/010**
حساسیت خانواده	کل اثر	-0/20				-0/20
	مقدار T	-9/20				-11/30
	اثر مستقیم	-0/20***				-0/14***

* احتمال خطا کمتر از 0/05 ** احتمال خطا کمتر از 0/01 *** احتمال خطا کمتر از 0/001 در این مدل مصرف مواد مخدر متغیر وابسته اصلی است و سایر متغیرها نسبت به این متغیر مستقل هستند. اما خود متغیرهای مستقل به دلیل روابطی که با هم دارند نسبت به هم مستقل یا وابسته هستند. بدین صورت که متغیر دوستان کجرو نسبت به متغیرهای سه گانه خانواده و همین طور متغیر آسیب زایی محلّه وابسته است، متغیرهای سه گانه خانواده نیز نسبت به متغیر آسیب زایی محلّه

وابسته است. در نهایت متغیر آسیب زایی محله تنها متغیر پنهان بیرونی است که مستقل است و وابسته به سایر متغیرها نیست.

متغیر آسیب زایی محله: در تحلیل دوم نشان داده شد که تاثیر مستقیم استاندارد شده این متغیر بر مصرف مواد مخدر 0/109 بود و تاثیر غیر مستقیم آن از طریق متغیرهای خانواده بر مصرف مواد مخدر 0/070 و در مجموع اثر آن بر متغیر وابسته 0/179 بود. تاثیر مستقیم آن در اینجا در پرتو ورود متغیر دوستان به مدل به 0/04 کاهش پیدا کرده است، اما تاثیر غیر مستقیم آن از طریق متغیرهای حساسیت و انسجام خانواده و دوستان کجرو بر مصرف مواد مخدر برابر 0/14 بوده است و بیش از همه از طریق دوستان بزهکار بر مصرف مواد مخدر تاثیر داشته است. بدین ترتیب ملاحظه می شود که تاثیر گذاری متغیر محله عمدتاً با واسطه سایر متغیرها بوده است. در نهایت اینکه اثر گذاری این متغیر صرف نظر از شکل تاثیر (مستقیم یا غیر مستقیم) همچنان پابرجاست (0/18).

آسیب زایی محله تاثیرات قابل توجهی بر متغیرهای خانواده داشته است. این متغیر بیش از همه بر متغیر انسجام خانواده اثر معکوس داشته است (0/28-). پس از آن بر کنترل خانوادگی (0/15-) و نگرانی و حساسیت خانواده به مصرف مواد مخدر (0/14-) ضریب استاندارد تاثیر متغیر آسیب زایی محله بر دوستان بزهکار 0/22 بوده است، البته 0/16 از این مقدار مربوط به تاثیر مستقیم و 0/06 تاثیر غیر مستقیم (از طریق متغیرهای خانواده) بوده است.

از بین متغیرهای خانواده، متغیر حساسیت و نگرانی خانواده نسبت به مصرف مواد مخدر فرزندان با 0/27- بیشترین تاثیر را بر مصرف مواد مخدر داشته است که 0/18- آن بطور مستقیم و 0/09- آن بطور غیر مستقیم و از طریق متغیر دوستان بوده است. تاثیر مستقیم این متغیر بر دوستان 0/21 بوده است.

همانطور که گفته شد تاثیر مستقیم متغیر کنترل خانوادگی بر مصرف مواد مخدر معنی دار نبود. مقدار این تاثیر 0/032- بود که پس از حذف رابطه طبیعتاً به صفر تبدیل شد. اما تاثیر غیر مستقیم آن (از طریق دوستان کجرو) 0/10- بوده است که پس از اصلاح مدل نیز به همین مقدار باقی می ماند. تاثیر مستقیم این متغیر بر دوستان 0/24

بوده و از آن طریق 0/10 بر مصرف مواد مخدر تاثیر داشته است. همانطور که ملاحظه می شود این متغیر بیشتر از طریق کاهش احتمال و امکان داشتن دوستان بزهکار و کجرو بر کاهش مصرف مواد مخدر تاثیر داشته است. کمترین تاثیر در بین متغیر های خانوادگی مربوط است به متغیر انسجام خانوادگی که میزان تاثیر استاندارد شده آن 0/07- بوده است، این متغیر تاثیری بر داشتن دوستان کجرو نداشته است و لذا تاثیر غیر مستقیمی نداشته است. آخرین متغیر مدل، متغیر داشتن دوستان کجرو است، دوستانی که مصرف کننده مواد مخدر هستند. این متغیر تاثیر مهمی بر مصرف مواد مخدر داشته است (0/42) . خود این متغیر تحت تاثیر متغیر های کنترل خانوادگی (0/24-). آسیب زایی محل سکونت (0/22) و حساسیت خانواده (0/21-) بوده است. از بین متغیر های مستقل متغیر انسجام خانواده بر این متغیر تاثیری نداشته است.

مقدار مجذور همبستگی (R) برای مدل 0/27 بوده که نشان می دهد متغیر های حاضر در مدل 27 درصد از واریانس مصرف مواد مخدر را تبیین می کند. معادله ساختاری این مدل (بر مبنای ضرایب استاندارد نشده) به شرح زیر است:

$$\text{مصرف مواد مخدر} = -0.10 \times (\text{انسجام}) - 0.14 \times (\text{حساسیت}) + 0.33 \times (\text{دوستان کجرو}) + 0.05 \times (\text{محلہ})$$

جدول 2. اثرات کل، مستقیم و غیر مستقیم (استاندارد شده)

متغیر های مستقل بر متغیر های وابسته

مصرف مواد مخدر	حساسیت خانواده	انسجام خانوادگی	کنترل خانوادگی	دوستان کجرو	نوع تاثیر	وابسته مستقل
0/18	-0/14	-0/28	-0/15	0/22	کل	آسیب زایی محلہ
0/04	-0/14	-0/28	-0/15	0/16	مستقیم	
0/14				0/06	غیر مستقیم	دوستان کجرو
0/42					کل	
0/42					مستقیم	کنترل خانوادگی
-0/10				-0/24	کل	
				-0/24	مستقیم	
-0/10					غیر	

					مستقیم	
-0/070					کل	انسجام
-0/070					مستقیم	خانوادگی
-0/27				-0/21	کل	حساسیت خانواده
-0/18				-0/21	مستقیم	
-0/09					غیر مستقیم	

بحث و نتیجه گیری

در این مقاله تلاش بر آن بود تا رابطه متغیرهای کنترل خانوادگی، انسجام خانوادگی، حساسیت خانواده به مصرف مواد مخدر، داشتن دوستان کجرو (دارای تجربه مصرف مواد مخدر) و آسیب زایی محله بر مصرف مواد مخدر مورد بررسی قرار گیرد. دو مورد از متغیرهای خانواده، (کنترل و حساسیت) هر دو به نوعی به کنترل مربوط می شوند با این تفاوت که اولی یک کنترل عام و کلی است و شامل مواردی همچون مراقبت از کار و تحصیلات، نظارت بر دوست گزینی، رفت و آمد و ... است، اما متغیر حساسیت یک کنترل خاص و دقیق درخصوص مصرف سیگار و مواد مخدر است. مقایسه تاثیرات این دو متغیر در تحلیل اول (رابطه متغیرهای خانوادگی با مصرف مواد مخدر) نشان می دهد که میزان تاثیر متغیر حساسیت 0/26- بوده است در حالی که میزان تاثیر متغیر کنترل 0/09- بوده است و این بیانگر تاثیرگذاری نظارت و کنترل در شرایطی است که موضوع و هدف کنترل دقیقاً مشخص و صریح است. به بیان دیگر این یافته نشان می دهد که کنترل مستقیم و مشخص خانواده درخصوص مصرف مواد مخدر موثر تر از کنترل های کلی و عام بوده است. نکته جالب دیگر آن است که کنترل عام مستقیماً بر مصرف مواد مخدر تاثیر نداشته است. چراکه زمانی که متغیر دوستان وارد مدل شده است (در تحلیل های سوم و چهارم) اثر مستقیم کنترل خانوادگی معنی داری خود را از دست داده است، اما حدوداً همین مقدار تاثیر را به طور غیرمستقیم و از طریق دوستان بر مصرف مواد مخدر داشته است (0/10-).

یافته دیگر آنکه متغیر انسجام خانوادگی رابطه معنی داری با داشتن یا نداشتن دوستان کجرو نداشته است و به طور مستقیم به میزان

0/70- بر مصرف مواد مخدر تاثیر داشته است که در مقایسه با تاثیر دو متغیر دیگر پایین تر بوده است. توجه به تاثیراتی که سه متغیر خانواده بر مصرف مواد مخدر داشته اند گویای تاثیرگذاری های مختلف خانواده و پتانسیل بالای آن است، به طوری که ویژگی های مختلف خانواده هر کدام گونه ای خاص از تاثیر را بر مصرف مواد مخدر داشته است (گاهی مستقیم، گاهی غیر مستقیم و در موردی هم مستقیم و هم غیر مستقیم).

میزان تاثیر متغیر آسیب زایی محله که در تحلیل دوم وارد شده است در غیاب متغیر دوستان 0/11 بوده که به طور مستقیم بر مصرف مواد مخدر تاثیر داشته است. تاثیر مستقیم این متغیر نیز زمانی که متغیر دوستان در مدل چهارم وارد مدل شده است کاهش یافته و به 0/04 رسیده است. همانطور که ملاحظه می شود ورود متغیر دوستان به مدل باعث تغییر قابل توجه در روابط متغیرها شده است.

نتایج نشان می دهد که متغیرهای حساسیت، کنترل و آسیب زایی محله نهایتاً همه یا بخشی از تاثیر گذاری خود را از طریق و از کانال دوستان برجا می گذارند. بدین معنی که کنترل ها و حساسیت های خانواده ابتدا بر دوست گزینی و نوع دوستان فرد (بهنجار بودن یا کجرو بودن) تاثیر می گذارد و بسته به اینکه دوستان فرد کجرو باشند یا نباشند تجربه مصرف مواد مخدر اتفاق می افتد یا نمی افتد. همین وضعیت درخصوص آسیب زایی محل سکونت نیز صادق است. بدین معنا که آسیب زایی محل سکونت در وهله اول شرایط لازم را برای انتخاب دوستان ناباب و کجرو فراهم می کند و آنگاه از طریق این دوستان فرصت مصرف مواد مخدر فراهم می شود.

از این مطالب فوق می توان این نتیجه را گرفت که نظریه یادگیری که بر یادگیری رفتار ناهنجار در محیط های دوستانه و گروه های صمیمی تاکید دارد تناسب بیشتری با یافته های این مطالعه دارد. چرا که هم بخش قابل توجهی از تاثیرات سایر متغیرها از طریق این متغیر بوده و هم خود آن نسبت به سایر متغیرها ضریب تاثیر بالاتری داشته است (0/42). این البته به معنای رد سایر نظریه ها نیست، چراکه محله به عنوان عامل مورد تاکید نظریه بوم شناسی و کنترل خانوادگی به عنوان عامل مورد تاکید نظریه کنترل نیز تاثیرات معنی داری بر مصرف

مواد مخدر داشته اند، اما به هر حال همه یا بخشی از این تاثیرات با واسطه دوستان بوده است. و در نهایت اینکه همانطور که یافته ها و مدل های ارائه شده در این مطالعه نشان می دهد برای تبیین مسائل اجتماعی از جمله مساله مواد مخدر، تلفیق و ترکیب نظریه ها کارآمدی بیشتر و تناسب بیشتری با واقعیت اجتماعی دارد تا تاکید صرف بر یک عامل یا یک نظریه.

بررسی متغیرهای پژوهش های دیگر

در این مقاله سه متغیر مورد بررسی قرار گرفت و تاثیر و تاثرات آنها بر هم مورد بررسی قرار گرفت؛ اما در سه پژوهش دیگر که در بین دانشجویان کشور (با حجم نمونه 5250 نفر) (سراج زاده و فیضی، 1383)، استان مرکزی (با حجم نمونه 4000 نفر) (فیضی، 1386) و استان خراسان شمالی (با حجم نمونه 1467 نفر) (فیضی، 1388) انجام شد مجموعه بیشتری از متغیرها مورد بررسی قرار گرفت. تا حدود زیادی متغیرهای مهم در هر سه مطالعه مشابه هم بود که این خود حاکی از اهمیت این متغیرها و اعتبار علمی لازم برای تایید تاثیر گذاری آنهاست. بنابراین می توان با تمرکز و تاکید بر این متغیرها راهکارهای مناسب برای برخورد با مساله مواد مخدر را مورد توجه قرار داد. در ادامه برای نمونه متغیرهای مورد بررسی در استان مرکزی در جدول زیر ارائه شده است.

جدول 1. خلاصه روابط متغیرهای مورد بررسی در استان مرکزی¹

مشروبات الکلی		مواد مخدر		متغیرها
نگرش	مصرف	نگرش	مصرف	
				سن
	.119***	.031	.121***	
.029				جنس
.087***	.285***	.119***	.229***	
.031	***.079	.044	.007	تاهل
.018	.036	.040	**.049	پایگاه اقتصادی - اجتماعی
.020	.039*	.023	.029	بعد خانوار

1- ضرایب جدول برای بررسی روابط متغیرها از ضریب وی کرامر استفاده شده است (به استثنای روابط متغیرها با نگرش به مواد مخدر که از ضریب اتا استفاده شده است).

*.045	.063***	.040	.109***	وضعیت خانواده (عادی یا ناقص بودن)
.076***	.369***	.302***	.424***	میزان نظارت و کنترل خانواده
.179***	.150***	.152***	.375***	میزان صمیمیت بین اعضای خانواده
.065***	.357***	.250***	.375***	ارتباط با دوستان خارج از کنترل خانواده
.034	.154***	.023*	.104***	گذراندن اوقات فراغت با خانواده
.020	.184***	.141***	.122***	گذراندن اوقات فراغت با دوستان
.050***	.391***	.187***	.386***	آلودگی محیط دوستان
.033	.287***	.128***	.270***	آلودگی محیط بستگان
.031	.076***	.117***	.110***	آسیب‌زا بودن محل سکونت
.047***	.263***	.202***	.162***	میزان دینداری
.048	.201***	.145***	.209***	رضایت از زندگی
.027	.121***	.116***	.145***	احتمال موفقیت در آینده
.025	.017	.053*	.060***	امیدواری به آینده شغلی

متغیرهای تبیین کننده مسئله مواد مخدر

جنسیت: بین جنسیت افراد مورد مطالعه و مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی رابطه معنادار وجود دارد. به طوری که طبق آمار، مردان بیشتر از زنان مواد و مشروب استفاده کرده‌اند. همچنین بین جنسیت افراد و نگرش آنها نسبت به مواد مخدر و مشروب ارتباط معنادار مشاهده می‌شود. بدین صورت که مردان عموماً نگرش مثبت‌تری نسبت به زنان درباره این دو ماده داشته‌اند.

سن: بین سن افراد مورد مطالعه و تجربه مصرف مواد مخدر (Sig = 0/000 و CV = 0/121) مشروبات الکلی (Sig = 0/000) و CV = 0/119) توسط آنها ارتباط معنادار درصد وجود دارد. بین سن افراد مورد مطالعه و نگرش آنها به مواد مخدر و مشروبات الکلی ارتباط معنادار وجود ندارد

وضعیت تأهل: نتایج پژوهش نشان می‌دهند که بین وضعیت تأهل و تجربه مصرف مواد مخدر در میان افراد مورد مطالعه ارتباط معنادار وجود ندارد. با این حال بین وضعیت تأهل افراد مورد مطالعه در استان مرکزی و تجربه مصرف مشروبات الکلی توسط آنها در سطح 99 درصد ارتباط

معنادار وجود دارد بدین افراد مجرد به میزان معناداری بیشتر از افراد متأهل تجربه مصرف مشروبات الکلی داشته‌اند. همچنین بین وضعیت تأهل افراد مورد مطالعه و نگرش آنها به مواد مخدر ارتباط معنادار وجود دارد. اما بین وضعیت تأهل افراد مورد مطالعه و نگرش آنها به مشروبات الکلی ارتباط معنادار وجود ندارد.

پایگاه اقتصادی - اجتماعی: پایگاه اقتصادی - اجتماعی با تجربه مصرف مواد مخدر ارتباط معنادار و معکوس و با مشروبات الکلی ارتباط معنادار و مستقیم وجود دارد. همچنین نگرش افراد دارای پایگاه بالاتر به مواد مخدر منفی‌تر و نگرش افراد دارای پایگاه پایین‌تر مثبت‌تر بوده است. این متغیر با نگرش به مشروبات الکلی رابطه معنادار نداشته است.

بعد خانوار: نتایج حاکی از آن است که بعد خانواده افراد مورد مطالعه با مصرف مواد مخدر توسط آنها ارتباط ندارد، اما با مصرف مشروب الکلی ارتباط معنادار دارد. بدین ترتیب هر چه تعداد اعضای خانواده در میان افراد مورد مطالعه کل استان مرکزی بیشتر شده است، تجربه مصرف مشروبات هم بیشتر شده است. همچنین میان بعد خانوار و نگرش به مواد مخدر و مشروبات الکلی در بین افراد مورد مطالعه ارتباط معنادار وجود ندارد.

وضعیت خانواده: بین وضعیت خانواده از جهت کامل یا ناقص بودن و نوع نگرش به مواد مخدر و مشروب الکلی در میان افراد مورد مطالعه ارتباط معنادار وجود دارد. بدین معنا که افراد پرورش یافته در خانواده‌های ناقص نگرش مثبت‌تری نسبت به افراد پرورش یافته در خانواده‌های کامل داشته و برعکس افراد پرورش یافته در خانواده‌های کامل نگرش منفی‌تری نسبت به مشروب الکلی به افراد دارای خانواده ناقص داشته‌اند.

رضایت از زندگی: میزان رضایت افراد مورد مطالعه از زندگی با تجربه مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی توسط آنها ارتباط معنادار دارد. همچنین بین میزان رضایت از زندگی و نگرش به مواد مخدر و مشروبات الکلی در افراد مورد مطالعه ارتباط معنادار وجود دارد.

احتمال موفقیت در زندگی آینده: بر اساس نتایج تحقیق بین احتمال موفقیت در زندگی آینده و تجربه مصرف مواد مخدر و مشروب الکلی در افراد مورد مطالعه در استان مرکزی ارتباط معنادار و معکوس

وجود دارد. بدین صورت که هرچه احتمال موفقیت در زندگی آینده افراد بالاتر می‌رود، تجربه مصرف مواد مخدر و مشروب توسط آنها پایین‌تر می‌آید.

همچنین نتایج تحقیق حاکی از آن است که میزان احتمال موفقیت در زندگی آینده افراد مورد مطالعه با نوع نگرش آنها به مواد مخدر ارتباط دارد، ولی با نگرش به مشروب ارتباط ندارد.

آلودگی محیط بستگان: بین میزان آلودگی محیط بستگان در افراد مورد مطالعه و تجربه مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی توسط آنها در سطح 99 درصد رابطه معنادار وجود دارد. بدین صورت که هر چه میزان آلودگی محیط بستگان افراد مطالعه بیشتر بوده، تجربه مصرف مشروبات الکلی و مواد مخدر توسط آنها نیز بیشتر بوده است.

همچنین بین میزان آلودگی محیط بستگان و نوع نگرش افراد مورد مطالعه به مواد مخدر ارتباط معنادار در سطح 99 درصد وجود دارد، اما چنین ارتباطی در رابطه با نگرش به مشروبات الکلی وجود ندارد.

آلودگی محیط دوستان: بین میزان آلودگی محیط دوستان و تجربه مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی ارتباط معنادار در سطح 99 درصد وجود دارد. بدین صورت که هر چه محیط دوستان آلوده‌تر می‌شود تجربه مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی در افراد مورد مطالعه نیز بیشتر می‌شود. همچنین بین میزان آلودگی محیط دوستان در افراد مورد مطالعه و نوع نگرش آنها به مواد مخدر و مشروبات الکلی ارتباط معنادار در سطح 99 درصد وجود دارد. بدین صورت که محیط دوستان افراد مورد مطالعه آلوده‌تر بوده است. نگرش آنها به مواد مخدر و مشروبات الکلی مثبت‌تر بوده است

امیدواری به آینده شغلی: براساس نتایج تحقیق، بین میزان امیدواری به آینده شغلی و تجربه مصرف مواد مخدر در میان افراد مورد مطالعه در سطح 99 درصد ارتباط معنادار وجود دارد، بدین معنا که هر چه در افراد مورد مطالعه امید به آینده شغلی بیشتر بوده است، تجربه مصرف مواد مخدر در آنها کمتر بوده است. با این حال چنین ارتباطی در رابطه با مصرف مشروبات الکلی وجود ندارد. همچنین نتایج نشان می‌دهند بین میزان امیدواری به آینده شغلی و نوع نگرش به مواد مخدر در افراد مورد مطالعه در سطح 99 درصد ارتباط معنادار وجود دارد. بدین صورت که

هر چه میزان امیدواری به آینده شغلی در افراد مورد مطالعه بیشتر بوده، نگرش آنها به مواد مخدر منفی‌تر بوده است.

میزان دینداری: براساس نتایج تحقیق، بین میزان دینداری و تجربه مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی در افراد مورد مطالعه ارتباط معنادار در سطح 99 درصد وجود دارد. بدین صورت که هر چه میزان دینداری در افراد مورد مطالعه بیشتر بوده، تجربه مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی توسط آنها کمتر بوده است و برعکس. همچنین بین میزان دینداری و نگرش به مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی در افراد مورد مطالعه ارتباط معنادار در سطح 99 درصد وجود دارد. بدین صورت که هر چه میزان دینداری افراد مورد مطالعه بیشتر بوده، نگرش آنها به مواد مخدر و مشروبات الکلی منفی‌تر بوده است.

نظارت و کنترل خانواده: بین میزان نظارت و کنترل خانواده و تجربه مصرف مواد مخدر و مصرف مشروبات الکلی و نگرش به آنها ارتباط معنادار و معکوس (با بالا رفتن نظارت و کنترل نگرش منفی‌تر شده است) وجود دارد. تنها 2 درصد افرادی که خانواده‌شان بر آنها کنترل زیاد داشته‌اند تجربه مصرف مواد مخدر داشته‌اند در حالی که این درصد در بین افرادی که میزان کنترل و نظارت خانواده آنها کم بوده است به 70/8 درصد رسیده است. 3/7 درصد افرادی که خانواده‌هایشان بر آنها کنترل زیاد داشته‌اند در مقابل 66/2 درصد آنهایی که خانواده‌هایشان کنترل کمی بر رفتارشان داشته‌اند، تجربه مصرف مشروبات الکلی داشته‌اند.

صمیمیت بین اعضای خانواده: بین میزان صمیمیت میان اعضای خانواده و تجربه مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی و نگرش به آنها در افراد مورد مطالعه ارتباط معنادار (با بالا رفتن صمیمیت نگرش منفی‌تر شده است) و معکوس وجود دارد از مجموع افرادی که روابط محیط خانواده خود را صمیمی دانسته‌اند 4/2 درصد تجربه مصرف مواد مخدر و 5.9 درصد تجربه مصرف مشروبات الکلی داشته‌اند در حالی که این درصد برای افرادی که صمیمیت کمی در بین اعضای خانواده خود داشته‌اند به ترتیب 23/2 درصد و 30.4 درصد بوده است.

ارتباط با دوستان خارج از کنترل خانواده: بین وضعیت ارتباط با دوستان خارج از کنترل خانواده و تجربه مصرف مواد مخدر و مشروبات

الکلی و نگرش به آنها ارتباط معنادار وجود دارد. 1/8 درصد از مجموع افرادی که دارای ارتباط کم با دوستان خارج از کنترل خانواده بوده‌اند 1.8 درصد تجربه مصرف مواد مخدر و 2.6 درصد تجربه مصرف مشروبات الکلی داشته در حالی که این رقم برای گروهی که ارتباط زیادی با دوستان شان (خارج از کنترل خانواده) داشته‌اند به ترتیب 39 درصد و 41 درصد بوده است.

گذران اوقات فراغت با خانواده و دوستان: بین اوقات فراغت با خانواده و تجربه مصرف مواد مخدر وجود دارد. هر چه میزان گذران اوقات فراغت با خانواده بیشتر بوده، تجربه مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی کمتر بوده است و بالعکس. در مقابل هر چه میزان گذران اوقات فراغت با دوستان بیشتر بوده، تجربه مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی بیشتر بوده است.

در مطالعه شیوع مواد مخدر در بین دانشجویان کشور نیز اکثر متغیرهای فوق مورد بررسی قرار گرفت. (سراج زاده و فیضی، 1383) در جدول زیر خلاصه روابط مهمترین متغیرها در این مطالعه ارائه شده است:

جدول 2: لیست متغیرهای مستقلی که اندازه میانگین روابط معنادار

آنها بزرگتر از 0/1 است

میانگین شدت همبستگی های معنادار	تعداد روابط از نظر آماری معنادار	متغیرهای مستقل
0/31	24	آلودگی محیط دوستانه
0/23	24	آلودگی محیط خانوادگی
0/23	25	جنسیت
0/23	25	دینداری
0/15	25	علاقه به موضوعات مذهبی
0/13	20	صرف وقت در تشکل های دانشجویی
0/12	16	وضعیت آموزشی در دانشگاه
0/12	26	سن
0/11	12	قومیت
0/10	19	وضعیت آموزشی پیش از دانشگاه
0/10	18	پایگاه خانواده

به منظور به دست دادن تصویر دقیق مقایسه‌ای از رابطه متغیرهای مستقل با متغیرهای مربوط به مواد مخدر، نتایج به دست آمده درباره

اندازه ضریب همبستگی متغیرها و معناداری رابطه آنها در جدول فوق تنظیم شده است. این جدول نشان می‌دهد که هر متغیر مستقل با چه تعداد از متغیرهای مربوط به مواد مخدر رابطه معنادار دارد و میانگین به دست آمده برای شدت روابط معنادار چقدر است. به این ترتیب می‌توان اثر متغیرهای مستقل بر متغیرهای مربوط به مواد مخدر را مقایسه کرد. نتایج این مطالعه نشان داد که ده متغیر از مجموع 26 متغیر مستقل دارای میانگین شدت رابطه 0/1 و بزرگتر هستند و بنابراین می‌توانند به عنوان مهمترین متغیرهای تبیین کننده گرایش به مواد مخدر مورد توجه قرار گیرند. این متغیرها به ترتیب بزرگی رابطه عبارتند از: آلودگی محیط دوستانه، آلودگی محیط خانوادگی، جنسیت، دینداری، صرف وقت در تشکلهای دانشجویی، وضعیت آموزشی در دانشگاه، سن، قومیت، وضعیت آموزشی پیش از دانشگاه، پایگاه اجتماعی اقتصادی خانواده. آلودگی محیط دوستانه با میانگین شدت رابطه 0/31 دارای قوی‌ترین رابطه با گرایش به مواد مخدر است. پس از آن متغیرهای آلودگی محیط خانوادگی، جنسیت، و دینداری قرار دارند که میانگین شدت رابطه آنها با متغیرهای مربوط به مواد مخدر 0/23 است. میانگین شدت رابطه شش متغیر دیگر (صرف وقت در تشکلهای دانشجویی، وضعیت آموزشی در دانشگاه، سن، قومیت، وضعیت آموزشی پیش از دانشگاه، پایگاه اجتماعی اقتصادی خانواده) به حدود نصف تقلیل می‌یابد (0/11 تا 0/13). همان طور که در جدول فوق ملاحظه می‌شود، سایر متغیرها دارای میانگین شدت رابطه کمتر از 0/1 هستند و رابطه آنها با گرایش به مواد مخدر ضعیف ارزیابی می‌شود. با توجه به این توضیحات، آلودگی محیط دوستانه، آلودگی محیط خانوادگی، جنسیت، و دینداری چهار متغیری هستند که برای تبیین گرایش به مواد مخدر در بین دانشجویان توانایی زیادی دارند.

میزان شیوع مواد مخدر

یکی از مواردی که در بحث سوء مصرف مواد مخدر همواره مورد توجه است میزان شیوع این مواد است. مقایسه یافته‌های تحقیقات انجام شده گویای تفاوت بسیار زیاد یافته‌ها از نظر برآورد میزان شیوع مواد مخدر مختلف است. بخشی از این تفاوت‌ها ناشی از تفاوت در نحوه

جمع آوری اطلاعات (خود گزارشی بودن یا مصاحبه ای بودن، حجم نمونه و روش نمونه گیری و ...)، تفاوت های محیطی و منطقه ای، تفاوت از لحاظ زمان اجرای مطالعه، تفاوت سنی پاسخگویان و ... است، اما تفاوت این اطلاعات بیشتر از آن است که صرفا ناشی از این عوامل باشد و به نظر می رسد که احتمالا بخشی از آن به مساله اعتبار علمی این مطالعات بر می گردد. لذا نکته مهمی که از این مقایسه ها به دست می آید لزوم و ضرورت آسیب شناسی مطالعات شیوع شناسی و تعیین استانداردهای لازم برای این قبیل مطالعات است. در جدول زیر گزارشی از میزان شیوع مواد مخدر در مطالعات مختلف ارائه شده است:

جدول 3. مقایسه یافته های مطالعات مختلف در خصوص میزان شیوع مواد مخدر

محل اجرا	سال اجرا	نوع جمع آوری اطلاعات	حجم نمونه	افراد مورد مطالعه	رده سنی
شیراز	1378	پرسشنامه فود گزارشی	213	دانشجویان	18 تا 31
کرمان	1379	پرسشنامه فود گزارشی	3318	دانش آموزان دبیرستانی	15 تا 18
12 دانشگاه کشور	1379	پرسشنامه	1260	دانشجویان پزشکی و غیر پزشکی	-
تهران	1379	پرسشنامه	4000	دانش آموزان دبیرستانی	15 تا 18
استان مرکزی	1381	پرسشنامه	138	دانش آموزان سوم راهمایی و اول تا سوم دبیرستان	14 تا 17
نتایج کشوری	"	"	7000	"	"
21 دانشگاه غیر پزشکی	1381	پرسشنامه فود گزارشی	5235	دانشجویان	-

تهران	1383	پرستشنامه	8175	نوجوانان و جوانان	15 تا 35 سال
کرمان	1383	پرستشنامه فود گزارشی	1673		افراد 12 سال به بالا
استان مرکزی	1386	پرستشنامه	4000	نوجوانان و جوانان	15 تا 29

ادامه جدول 3. مقایسه یافته‌های مطالعات مختلف در خصوص میزان

شیوع مواد مخدر

مصرف سیگار	مصرف تریاک	مصرف حشیش	مصرف هروئین	مصرف الکل	علت‌ها	محقق
52 درصد	21 درصد	12 درصد	5 درصد	25 درصد	کنجکای	غنی زاده
22.8	9	2.1	4.1	11.4	-	حشمتی
-	31.8			21		رضایی
31	علت‌ها : پرتشنج بودن خانواده، سیگاری بودن اعضای خانواده و دوستان					ضیائی و حاتمی زاده
9.9	0/6	0	0	2.8	دوستان و همسالان آلوده، کنترل خانوادگی، آلودگی فضای مدرسه، پایگاه اقتصادی و اجتماعی، دینداری، انسجام خانوادگی	صدیق سروستانی
5.3	0/5	0/2	0/2	2/1	"	صدیق سروستانی
35.3	9.8	3.8	0/6	19.8	پایگاه اقتصادی - اجتماعی، دینداری، انومی، آلودگی محیط دوستان و بستگان، اندازه خانواده، ثبات خانواده، امیدواری به آینده شغلی	سراج زاده و فیضی
19.8		7.2		25.7	روابط خانوادگی، افسردگی	حمدیه و همکاران
-	17.1	1.34	1.08	0/97	-	حسن و محمد ضیاءالدینی
21	5	2.1	1	8.2	پایگاه اقتصادی - اجتماعی، دینداری، انومی، آلودگی محیط دوستان و بستگان، اندازه خانواده، ثبات خانواده، امیدواری به آینده شغلی، کنترل و نظارت، و صمیمیت خانوادگی	فیضی

یکی از نکات جالب توجه و پراهمیت که از بررسی تحقیقات انجام شده به دست می آید گسترش و افزایش مصرف اکستازی است. در تحقیق سراج زاده و فیضی که در سال 1382 انجام شده درصد مصرف

اکستاسی 0/4 درصد بوده است (سراج زاده و فیضی، 1383). در تحقیق حمدیه که در زمستان 83 اجرا شده است مصرف اکستاسی و سایر مواد محرک 7/2 درصد بوده است. در تحقیق بارونی که در سال 1384 اجرا شده است مصرف اکستاسی 18/5 درصد بوده است. براساس نتایج این تحقیق 91/4 درصد پاسخگویان نام «کس» را شنیده اند و 83/7 درصد نحوه مصرف آن را می دانند. این در حالی است که در مطالعه سراج زاده و فیضی درصد کسانی که نام اکستاسی را شنیده اند 9/6 درصد و درصد کسانی که آن را دیده اند 1/9 درصد بوده است. هر چند جامعه آماری و محل اجرای این سه طرح متفاوت است اما تفاوت هایی که در این سه سال متوالی اتفاق افتاده جالب توجه و بااهمیت است.

پیشنهادات

1. برای مبارزه با مواد مخدر یا هر آسیب اجتماعی دیگری از دو سیاست جلوگیری از عرضه یا کنترل تقاضا می توان استفاده کرد. در گذشته بیشترین تاکید برنامه ریزی ها بر کنترل عرضه مواد مخدر متمرکز بود. این سیاست ظاهراً نتیجه چندانی نداشته است (برخی اطلاعات و آمارهایی که حکایت از پایین آمدن اعتیاد، افزایش تعداد معتادان و ... در قسمت های پیشین گزارش به آنها اشاره شده موید همین مطلب است). تاکید افراطی بر این سیاست، به نادیده گرفتن و عدم استفاده از توان و ظرفیت بسیار بالای عوامل کاهش تقاضا است. از جمله این عوامل، محیط خانواده است که هم می تواند کنترل کنند بسیار موثر و کارآمد باشد و هم براساس اثرات تعیین کننده ای که بر فرایند یادگیری اجتماعی دارد می تواند بسیار تعیین کننده باشد. به نظر می رسد برنامه ریزی ها بیش از آنکه بر دستگیری معتادان و برخورد های فیزیکی تمرکز کند لازم است از این پتانسیل بسیار بالا در جهت کنترل تقاضا برای مواد مخدر تاکید کند.

از جمله این فعالیت ها می تواند آگاهی بخش گسترده فراگیری و مکرر به خانواده از طریق صدا و سیما و سایر مراجع و منابع مرتبط در خصوص فرایندهای معتاد شدن افراد به خصوص جوانان و نوجوانان، روش های کنترل و مراقبت از فرزندان و ... باشد. این قبیل برنامه ها هم بسیار کم هزینه تر و هم بسیار موثرتر خواهند بود. نتایج به روشنی تاثیر

کنترل‌های خانوادگی و نیز فرایندهای یادگیری در محیط خانواده را نشان داده است. لازم به ذکر است مطالب فوق به معنای نفی سیاست کنترل عرضه نیست. طبیعی است دستگاه‌های مرتبط با موضوع (نیروی انتظامی و ...) باید وظیفه خود را در خصوص جلوگیری و کنترل عرضه مواد مخدر به طور جدی انجام دهند و در این زمینه هیچ گونه کوتاهی و قصوری قابل توجیه نیست، اما نکته این است که تاکید بر این سیاست نباید منجر به نادیده گرفتن روش‌های موثرتر دیگر باشد. پیچیده‌تر شدن و حرفه‌ای‌تر شدن شبکه‌های خرید و فروش مواد مخدر، ورود انواع جدید مواد مخدر که ظاهراً نقل و انتقال آنها راحت‌تر و مصرف آنها نیز ساده‌تر است شرایط را برای کنترل عرضه سخت کرده است. اینجاست که می‌توان از توان و پتانسیل عظیم موجود در خانواده‌ها و افراد استفاده کرد. این موضوع با در نظر گرفتن طرز تلقی و نگرش بسیار منفی از مردم نسبت به مواد مخدر و نگرانی بسیار زیاد آنها از شیوع مصرف مواد مخدر می‌تواند بسیار موثر و کارآمد باشد. نکته دیگر مربوط به سن شروع مصرف است. همانطور که اطلاعات به دست آمده در استان مرکزی نشان داده بیش از 90 درصد پاسخگویان تجربه سیگار، 53 درصد تجربه مواد مخدر و 63 درصد تجربه مشروبات الکلی را در سن 18 سالگی و پایین‌تر از 18 سالگی تجربه می‌کند. این مطلب اهمیت برنامه‌ریزی را در محیط مدرسه (علاوه بر محیط خانواده) نشان می‌دهد. بنابراین لازم است آموزش و پرورش نیز بطور جدی و موثر نقش خود را در زمینه اطلاع‌رسانی و آموزش‌های لازم درخصوص مهارت‌های زندگی و سایر مطالب مورد نیاز انجام دهد.

براساس نتایج به دست آمده در بین زندانیان خراسان شمالی (بجنورد) حدود 64 درصد از زندانیان در ارتباط با مواد مخدر (فروش، توزیع، مصرف و ...) زندانی شده‌اند؛ این موضوع اهمیت مساله سوء مصرف و خرید و فروش مواد مخدر را نشان می‌دهد و لزوم برنامه‌ریزی عالمانه و به دور از آزمایش و خطا را نشان می‌دهد. بر اساس نتایج پژوهش 36 درصد از زندانیان (167 نفر) قبلاً نیز سابقه زندان داشته‌اند. از این تعداد 66 نفر (39/5 درصد) برای بار دوم، 47 نفر (28 درصد) برای بار سوم و 26 نفر (15/6 درصد) برای بار چهارم زندانی شده‌اند. واضح است که بازگشت مجدد و چند باره افراد به زندان حاکی از

ناکارآمدی زندان برای این افراد و ارتکاب مجدد اعمال مجرمانه توسط این افراد است. این امر پیامدهای جدی و قابل توجهی برای جامعه ایجاد می‌کند، پیامدهایی که دامنگیر خانواده، اجتماع، دستگاه قضایی، خود فرد و قربانی یا قربانیان جرائم می‌شود. البته بی‌نیاز از توضیح است که آمار واقعی بالاتر است (آمار ارتکاب مجدد جرم در بین زندانیان آزاد شده) و رفتارهای مجرمانه در بین زندانیان آزاد شده شامل بیش از 36 درصد آنها می‌شود. زیرا عده‌ای از آنها به هر حال گرفتار قانون نمی‌شوند (به دلایلی نظیر کسب تجربه بیشتر و احتیاط و مراقبت بیشتر). اما با توجه به همین آمار نیز لازم است تدابیر مناسب برای پیشگیری و جلوگیری از بازگشت مجدد زندانیان اندیشیده شود. یکی از این تدابیر و راهکارها توجه به زندانیان با رویکرد توسعه‌ای است. «نگاه توسعه‌ای با نگرش به مسائل اجتماعی از منظر توسعه، از مطالعات و دیدگاه‌های جدیدی است که افق‌های نوینی را در مطالعات اجتماعی در جهان فراهم کرده است. بررسی مسائل اجتماعی با رویکرد توسعه‌ای می‌تواند زمینه‌های اساسی را در کاهش بحران‌ها و آسیب‌های اجتماعی فراهم نماید. در نگرش توسعه‌ای، علاوه بر تحلیل و بررسی موضوع آسیب‌های اجتماعی از نقطه نظر فردی و امکان تغییر رفتارهای فردی، تنها به بازگشت فرد آسیب دیده بر جامعه اکتفا نمی‌شود. بلکه بر نقش تولیدی و یا نقش فعال وی در فرایند توسعه جامعه نیز تأکیدی خاص می‌شود. به عبارت دیگر علاوه بر آنکه می‌بایستی تحولات فردی شخص مورد توجه قرار گیرد، شخصیت وی متناسب با گرایش به هنجارپذیری تغییر یابد. بطوری که فرد بتواند در محیط‌های اجتماعی سازگاری اجتماعی مناسب را از خود نشان دهد، به عنوان نیروی انسانی موثر در توسعه نیز می‌بایستی مورد توجه قرار گیرد. به عبارت دیگر، تأکید بر توسعه انسانی در این نوع مطالعه، به عنوان هدف تلاش در جهت تغییر شخصیت و جامعه‌پذیری مورد تأکید قرار می‌گیرد. در مطالعه آسیب‌های اجتماعی از منظر توسعه پرورش فرد بزهکار و یا مجرم با انگیزه تحول در حوزه نیروی انسانی به عنوان یک هدف کاربردی مورد توجه قرار می‌گیرد.» (ناطق پور، محمدجواد. 8-9: 1386). در این راستا پیشنهاد می‌شود برای افراد زندانی که فاقد مهارت یا توانمندی خاصی هستند کلاس‌ها و دوره‌های مهارت آموزی و توانمندسازی برگزار شود. این امر در جذب

آنها در فعالیت های سالم و مشروع اجتماعی موثر خواهد بود. برای افرادی که بیش از 2 بار تجربه زندان دارند علاوه بر کلاسهای فوق مشاوره‌های خاص و ویژه نیز توصیه می‌شود. ارائه مدل‌های موفق از زندانیانی که پس از آزادی به فعالیتهای مشروع و زندگی هنجارمند پرداخته‌اند به سایر زندانیان (براساس نظریه یادگیری اجتماعی) می‌تواند در پیشگیری و ایجاد انگیزه مثبت در بین زندانیان موثر باشد.

هر جرمی که اتفاق می‌افتد دو طرف دارد: مجرم و قربانی. مجرمان (به عنوان مثال فروشندگان و توزیع کنندگان مواد مخدر) به دلایل شخصیتی، سوابق خانوادگی، محیطی، فشارهای اجتماعی و ... مرتکب جرم می‌شوند و به نوعی منفعت شخصی آنها در ارتکاب جرم است. لذا ممکن است هر برنامه‌ای هم که در مورد آنها اجرا شود (آموزشی و ...) به دلیل تقابل با منفعت مذکور موفقیت مورد انتظار را نداشته باشد. اما قربانیان (مصرف کنندگان مواد مخدر)، منفعت شخصی جدی‌تری در جلوگیری از جرم دارند. بنابراین یکی از راهکارهای موثر در پیشگیری از جرم توانمندسازی و آگاه‌سازی قربانیان از شرایط وقوع جرم و نحوه جلوگیری و پیشگیری از آن است. به نظر می‌رسد این شیوه (یعنی پرداختن به قربانیان به جای مجرمان) با توجه به منفعت شخصی قربانی در همکاری و اجرای دستورالعمل‌ها و هشدارها می‌تواند کارآمدی جدی داشته باشد. سیاست پرداختن به بزه دیدگان یا قربانیان هم سنخ و مشابه سیاست کنترل تقاضا است.

فهرست منابع

- امیرپور، مهناز (1376) بررسی علل گرایش به اعتیاد نوجوانان و جوانان در استان خراسان در سال 76، پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران
- بارونی، شعله (1382) مصرف اکستازی در بین جوانان 15-25 ساله مراجعه کننده به کافی شاپ های چهار منطقه تهران در سال 1382، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، مرکز آموزشی و پژوهشی سوء مصرف و وابستگی به مواد (مؤسسه داریوش)
- حشمتی، فردین (1380) بررسی اپیدمیوک لوژیک سوء مصرف مواد اعتیاد آور بین دانش آموزان سال آخر دبیرستان و پیش دانشگاهی شهر کرمان در سال تحصیلی 80-1379، پایان نامه دکتری، دانشگاه علوم پزشکی کرمان
- حمدیه و همکاران (1384) بررسی شیوع مصرف مواد محرک، الکل و داروهای روانگردان در نوجوانان و جوانان 35-15 ساله شهر تهران، مرکز افکار سنجی دانشجویان ایران، شعبه علوم پزشکی تهران
- رضایی، سید احمد (1380). بررسی شیوع مصرف مواد (سوء مصرف آن) در بین دانشجویان مذکر مقاطع تحصیلی کارشناسی و دکتری ورودی سال 75-1374 دانشگاههای علوم پزشکی و دانشگاههای تهران، شهید بهشتی، اصفهان، شیراز، تبریز و مشهد. دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی - درمانی تهران، دانشکده پزشکی، پایان نامه تخصصی پزشکی اجتماعی
- رزاقی، محمد عمران و همکاران (1381) ارزیابی سریع وضعیت سوءمصرف مواد مخدر در ایران (جلد اول)، سازمان بهزیستی کشور، معاونت امور فرهنگی و پیشگیری
- سراج زاده، سید حسین و فیضی، ایرج (1383) شیوع‌شناسی مصرف مواد مخدر در بین دانشجویان دانشگاههای دولتی، جهاد دانشگاهی واحد تربیت معلم به سفارش اداره کل مطالعات و برنامه‌ریزی فرهنگی اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.

- سراج زاده، سید حسین و فیضی، ایرج (1386) عوامل اجتماعی موثر بر مصرف تریاک و مشروبات الکلی در بین دانشجویان، نامه علوم اجتماعی، شماره 31، پاییز 1386

- صدیق سروستانی، رحمت اله (1383الف). بررسی وضعیت موجود و سوء مصرف مواد مخدر در بین دانش آموزان کل کشور، وزارت آموزش و پرورش، معاونت تربیت بدنی و تندرستی

- صدیق سروستانی، رحمت الله (1383ب)، آسیب شناسی اجتماعی، نشر آن

- ضیائی، پروین. حاتمی زاده، نیکتا (1380). بررسی شیوع و ارتباط بین عوامل مختلف فردی، خانوادگی و اجتماعی با سیگار کشیدن دانش آموزان پیش دانشگاهی و دبیرستان های شهر تهران. سازمان بهزیستی کشور، معاونت امور فرهنگی و پیشگیری.

- فروع الدین عدل، اکبر و همکاران (1383)، تأثیر هم نشینی و معاشرت با گروه هنجارشکن و گرایش جوانان به اعتیاد، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال چهارم، شماره 15، صص 319-332

- فیضی، ایرج (1386) بررسی میزان شیوع مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی در بین نوجوانان و جوانان شهرهای استان مرکزی، جهاد دانشگاهی واحد تربیت معلم، کارفرما: سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان مرکزی

- فیضی، ایرج (1388) شیوع شناسی و علت یابی آسیب های اجتماعی در شهر بجنورد، جهاد دانشگاهی واحد تربیت معلم، کارفرما: سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان خراسان شمالی

- قاسمی، وحید (1389). مدل سازی معادله ساختاری در پژوهش های اجتماعی، انتشارات جامعه شناسان

- کرلینجر، فرد ان. و الازار جی. پدهازور (1366). رگرسیمون چند متغیری در پژوهش رفتاری، ترجمه حسن سرایی، مرکز نشر دانشگاهی

- کلانتری، خلیل (1388). مدل سازی معادلات ساختاری در تحقیقات اجتماعی-اقتصادی، انتشارات فرهنگ صبا.

- کوئن، بروس (1384). درآمدی به جامعه شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، نشر توتیا

- ناطق پور، محمدجواد (1386). رویکردی نو در آسیب شناسی اجتماعی از

نگاه توسعه، تهران، ناشر: سلمان

- ولد، جرج، برنارد، توماس. اسنیپس، جفری (1380) جرم شناسی نظری (گذری بر نظریه های جرم شناسی)، ترجمه علی شجاعی، تهران، انتشارات سمت.

یادداشت: این مقاله بخشی از خلاصه طرح طرح‌های پژوهش است که برای موسسات و سازمان‌های مختلف چاپ شده و خلاصه این مقاله نیز در فصلنامه "بررسی مسائل اجتماعی ایران" شماره 4 نیز به چاپ رسیده است.

منابع انگلیسی

- Davis, Nanette J. & stasz. Clavice (1990) Social control of Deviance: A critical perspective. United States of America Mc Graw-Hill. Inc.

- De kemp Raymond A.T., Ron H.J.Scholte Geertjan overbeek and Rutjer C.M.E. Engels(2006), Early Adolescent Delinquency: The Role of Parents and Best Friends, Criminal, Justice and Behavior; 33: 488-510, SAGE Publication.

- Demuth Stephen & Brown Susan L. (2004). Family structures family processes and adolescent Delinquency: The significance of Parental absence versus parental Gender, Journal of Research in crime and Delinquency, 41: 58-81.

- Ghanizadeh. A (2001). Shiraz university students attitudes toward drags: an exploratory study. Eastern Mediterranean Health Journal. Volume7. No 3. PP.452-1460.

- Hay, Carter & et al (2006). The Impact of Community Disadvantage on the Relationship between the Family and Juvenile crime, Journal of Research in crime and Delinquency, 43: 326-356.

- Preston, Pamela and Goodfellow. Marianne (2006) cohort comparisons: social learning explanations for alcohol use among adolescents and older adults. Addictive Behaviors. in press.

- Piquero, Nicole lieper Angela R.Gover, John M. Mac Donld, Alex R. Piquero (2005) "The Influence of Delinquent peers on Delinquency: Does Gender matter?" YOUTH & SOCIETY, VOL.36 No3: 251-275.

- Ziaaddini, Hasan. Ziaaddini, Mohammad Reza (2005). The Household survey of Pray Abuse in Kerman, Iran. Journal of Applied Sciences 5(2): 380-382.